

collecties kwamen terecht in Israël, bij voorbeeld in De Hebreeuwse Bibliotheek van Jerusalem. Een klein gedeelte werd terugbezorgd aan de oorspronkelijke eigenaars. Bij publieke instellingen ging dit makkelijker dan bij particulieren.

Rydell opereert als een historicus, als een archeoloog, als een speurder. Hij is gedreven door zijn intellectuele interesse, maar hij is daarbij heel bewogen en gevoelig. Een ontroerende passage in het slothoofdstuk verhaalt hoe hij een boekje dat ooit toebehoorde aan dr. Richard Kobrak mag terugbezorgen aan diens kleindochter Christine. Het is een souvenir van de grootouders, de enige link met een leven dat zoek is geraakt. De Kobraks waren in maart 1943 gedeporteerd naar Theresienstadt, in oktober afgevoerd naar Auschwitz en vergast. Het kleinood, met de titel *Recht, Staat und Gesellschaft*, werd geschreven door de conservatieve politicus Georg von Hertling. Het was op een of andere manier in de handen geraakt van een zekere Dombrowski, misschien een Gestapo met een Pools klinkende naam, en uiteindelijk omstreeks 1950 beland in de *Zentral- und Landestbibliothek* van Berlijn. Het was er gecatalogeerd onder nummer 766. Via de database was een familielid in Australië het boek op het spoor gekomen. In het vliegtuig op weg naar Birmingham, waar de kleindochter woont, opent hij regelmatig behoedzaam zijn rugzak. Jawel, de bruine bubbeltjesenveloppe zit er nog, en het boekje met de olijfgroene kaft, Richards handtekening en zijn ex-libris. Rydell kan het kleinood terugbezorgen aan de familie. Zij ontkurken een fles bordeaux. Hij vraagt Christine waarom ze zo verlangde naar het boekje. ‘Ik wilde er gewoon naar kunnen kijken, het vasthouden. Dat betekent veel voor mij.’

Rob DEVOS (Leuven/Kortrijk)

DRIE VORMEN VAN WETEN

Herman De Dijn, *Drie vormen van weten. Over ethiek, wetenschap en moraalfilosofie*, Kalmthout, Polis, 2017, 199 p., ISBN 9789463102285, 19,99€

In *Drie vormen van weten* gaat Herman de Dijn dieper in op het radicale onderscheid dat hij ziet tussen wetenschap, ethiek en moraalfilosofie. Het boek zelf is van moraalfilosofische aard, een “filosofische reflectie op de reële ethiek, haar verschillende vormen en haar verhouding tot andere vormen van weten of praktijk” (17). Concreet voert De Dijn in dit werk, dat voortbouwt op eerdere publicaties als *Vloeibare waarden* en *Hoe overleven we de vrijheid?*, een fenomenologisch-genealogisch onderzoek naar de verschijningsvorm en de culturele, antropologische en politieke wortels van de *common sense* ethiek in

relatie tot historische ontwikkelingen in de moderne wetenschapspraktijk en de academische studie van de ethiek.

Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste bevat een beknopte, heldere uiteenzetting over de eigen aard van respectievelijk moderne (natuur)wetenschap en ethiek, zowel als over hun onderlinge beïnvloeding. Wetenschap wordt hier gekarakteriseerd als een specialistische discipline die op empirische wijze de universele verklaringsprincipes achter de fenomenale werkelijkheid tracht te achterhalen en rationeel te gronden, om die werkelijkheid vervolgens geschikt maken voor technologische manipulatie. Wetenschap veronderstelt een objectiverende, ontluisterende blik op de werkelijkheid, waarbinnen de fenomenen verschijnen als geabstraheerd van de dagelijkse betekenissen en waarden die ze ontlenen aan hun inbedding in de menselijke leefwereld. Ethisch weten daarentegen is hoofdzakelijk van praktische aard. Het gaat om een ‘weten van het hart’, een levenspraktijk die zich afspeelt op het domein van de diepe emoties als liefde, eer en barmhartigheid. Ze is gericht op het doen van het goede en het vermijden van het kwade. Ethiek is niet gegrond in een morele theorie, maar in de gedeelde morele intuïties die deel uitmaken van de collectieve verbeelding van een particuliere gemeenschap. De ethische praktijk is dus een intern weten, noodzakelijk verbonden met lidmaatschap aan een particuliere waarde- en betekeniscontext. Tegelijk manifesteert het morele goed zich binnen die particuliere leefwereld als een absolute, radicaal transcendente waarde. De Dijns moraalfilosofische positie is complex, maar zijn fenomenologisch-historische analyse ontsnapt zowel aan moreel relativisme als aan objectivisme.

Hoewel wetenschap en ethiek wederzijds interageren – de wetenschapspraktijk is onderhevig aan morele restricties, net zoals kennis over een situatie impact heeft op de morele beoordeling van die situatie – associeert De Dijn zich met de humeaanse traditie in zoverre hij wetenschap en ethiek beschouwt als twee kennisdomeinen met een eigenstandige dynamiek en werkingsprincipes. Uit ‘zijn’ volgt geen ‘moeten’ – net zomin als ‘kunnen’ volgt uit ‘mogen’, zoals De Dijn frequent zal herhalen. Problemen ontstaan precies wanneer men beweert uit wetenschappelijke kennis morele voorschriften te kunnen afleiden, of de ethiek te kunnen hervormen tot een rationele discipline naar wetenschappelijk model. In het tweede deel bespreekt en bekritiseert De Dijn dan ook de op verschillende vlakken tragische impact van het typisch moderne geloof in de universele verklaringskracht van de wetenschappelijke rationaliteit op de leefwereld, in het bijzonder op de ethische praktijk. Het ongegronde geloof in de mogelijkheid tot ongelimiteerde wetenschappelijke kennis van al wat is, zowel als het groeiende wantrouwen jegens alles wat (nog) niet rationeel verklaard is – emoties, taboes, religieuze tradities –, leidde aldus tot de ontwikkeling van wat De Dijn ‘revisionistische ethiek’ noemt.

Belijders van een revisionistische ethiek, zoals het kantianisme of het consequentialisme, proberen de ethische praktijk te hervormen door de common sense ethiek te vervangen door een gerationaliseerde versie. Een universele en daarom ook niet-substantieel gedefinieerde, eerder zinledige waarde als 'autonomie' of 'eliminatie van pijn en lijden' wordt als objectieve maat gehanteerd voor morele kwaliteit als een *one size fits all*. De morele en emotionele verwarring waartoe de toenemende implementatie van dergelijke rationele constructen en hun contradicties met de nog steeds aanwezige common sense-intuities leidt, illustreert De Dijn aan de hand van twee casussen uit de bio-ethiek: de vermarkting van eicellen en palliatieve zorg. Hij oordeelt scherp over het in deze bio-ethische contexten aanwezige streven om het morele bewustzijn te ontdoen van zijn wortels in een concrete, waarde- en betekenisoverladen leefwereld ten voordele van abstracte concepten als 'autonomie' en 'levenskwaliteit'. De Dijn verdedigt een spirituele mensvisie. Hij beschouwt de mens als een essentieel zinzoekend wezen en ethiek behoort net als religie, kunst en erotiek, tot het domein van de zingeving. Mensen zijn met andere woorden geïnteresseerd in goedheid, waarheid, waarachtige relaties met hun geliefden en een zinvol bestaan, eerder dan in het ervaren van een anesthesische toestand of in de vrijheid om op elk moment te kunnen doen wat hen belieft.

Vandaag lijdt de *common sense* ethiek steeds meer onder contaminatie door de revisionistische ethiek, als gevolg van de toenemende impact van het technowetenschappelijk paradigma. Toch geven mensen volgens De Dijn nog steeds om uit de gratie geraakte concepten als menselijke waardigheid, taboe of het heilige. Ze voelen nog steeds aan dat ethiek te maken heeft met het verzorgen en beschermen van de zwaksten, eerder dan met het behoeden van de autonomie en de genotservaringen van de sterksten, of dat het goede voortkomt uit het juist aanvoelen van een bepaalde situatie, eerder dan met het volgen van blinde, rationeel becalculeerde regels. In het derde en laatste deel positioneert De Dijn zich expliciet als een conservatief denker, wanneer hij de taak van de moraalfilosofie invult als het achterhalen, herwaarderen en herimplementeren van dergelijke traditionele intuïties en instituties. Moraalfilosofie hoeft ethiek niet uit te vinden of objectief-rationeel te rechtvaardigen. Mensen zijn geboren als ethische wezens: hun morele wijsheid ligt reeds opgeslagen in hun lichaam en de gedeelde leefwereld, overgeërfd doorheen de generaties. Reële ethiek is echter kwetsbaar en contingent. Een van de kerntaken van de moraalfilosofie bestaat er dan ook in om haar als een eigenstandige en noodzakelijke vorm van weten te verdedigen en te vrijwaren van de hedendaagse, revisionistische dadendrang. Niet minder dan de menselijke waardigheid staat hierbij op het spel.

Drie Vormen van Weten blinkt niet uit in literaire bevoegdheid noch in originaliteit. De Dijn put uitgebreid uit de inzichten van inspiratiebronnen als David Hume, Bernard Williams, Ludwig Wittgenstein, David Wiggins en Roger

Scruton. De afwezigheid van het thema religie verrast, gezien De Dijn ethiek een zingevende activiteit noemt. Ook bijvoorbeeld Roger Scruton legt een direct verband tussen religieuze en morele vaardigheden. Ten slotte verdienen De Dijns aannames omtrent het bestaan of de mogelijke recuperatie van een vrij robuuste set gedeelde morele intuïties binnen particuliere morele gemeenschappen meer argumentatie ten tijde van geïndividualiseerde en multiculturele samenlevingen. Desalniettemin is *Drie vormen van weten* een zeer lezenswaardig boek. De auteur verwoordt met zijn conservatieve, spirituele mensvisie een eerder zeldzame positie in het Vlaamse moraalfilosofische landschap. Bovendien getuigt het werk van een grondigheid, integriteit en persoonlijk engagement die een verademing vormen in het sceptische en intellectualistische landschap van de hedendaagse academie.

Marijke DOMS (Leuven)

FILOSOFEREN OVER ONS IK

Leon de Bruin, Fleur Jongepier en Sem de Maagt, red., *Ik. Filosofie van het zelf*, Amsterdam, Boom, 2017, 199 p., ISBN 9789089538963, 29.90€

Een kind vraag ik wel eens: ‘Wie ben jij?’ Het antwoord is nagenoeg altijd haar/zijn voornaam. Hiermee verbinden zij zich en manifesteren ze zich als een persoon – al kennen ze de belangrijke en interessante notie ‘persoon’ (nog) niet. Van een hoogbejaarde vrouw heb ik wel ooit het antwoord gekregen: ‘ik weet het niet meer; trek het je niet aan jongen!’ Een hond op straat of een dolfijn in de dierentuin heeft mij nooit zo’n antwoord gegeven, ook geen bonobo of giraffe. Bij wijze van spreken zeggen sommige beoefenaars van de geesteswetenschappen dat de mens de enige diersoort is die zulke vragen stelt en beantwoordt. Of ze hiermee zelf die unieke diersoort vertegenwoordigen is allesbehalve duidelijk, misschien is hun ‘wijze van spreken’ slechts een retorische formule om op het unieke te wijzen, misschien zelfs op het wonder van het ‘ik-zeggen’ en van de zelfexpressie in een of ander verhaal dat een cultuur en een geschiedenis tegenwoordig stelt. Nee, ik geloof het niet dat die ‘geesteswetenschappers’ het woord ‘wonder’ in eigenlijke zin gebruiken – een ondoorgrondelijke, niet te verklaren en fascinerende werkelijkheid. Bovendien is er geen zinnige reden om de mens een diersoort te noemen, tenzij deze geleerden honden en katten zo maar de talen van mensen en engelen laten praten – wat een contradictie is en dus binnen het paradigma van hun wetenschap niets anders dan een bijgeloof moet heten.

Het ‘Ik’-boek van De Bruin, Jongepier en De Maagt biedt een aardig overzicht van de vragen die we ons kunnen stellen over de reikwijdte van het ik-